

ARKEOLOGGRUPPEN AB, RAPPORT 2017:41

ARKEOLOGISK UNDERSÖKNING
I FORM AV SCHAKTNINGSÖVERVAKNING

Stenkällare vid Medborgarhuset i Arboga

Kvarteret Lyrän, Medborgarhuset, stadslager 34:1,
Arboga kommun och socken, Västmanland

Erica Strengbom

ARKEOLOGGRUPPEN AB, RAPPORT 2017:41

ARKEOLOGISK UNDERSÖKNING
I FORM AV SCHAKTNINGSÖVERVAKNING

Stenkällare vid Medborgarhuset i Arboga

Kvarteret Lyrn, Medborgarhuset, stadslager 34:1,
Arboga kommun och socken, Västmanland

Erica Strengbom

Länsstyrelsens dnr 431-2424-2016

ARKEOLOGGRUPPEN I ÖREBRO AB
Drottninggatan 11, 702 10 Örebro
Telefon 019-609 04 10

www.arkeologgruppen.se
arkeologgruppen@arkeologgruppen.se

*Översigtskarta över Västmanlands län med platsen för
undersökningen markerad med en röd prick.*

© 2017 Arkeologgruppen AB

Arkeologgruppen rapport 2017:41

Författare Erica Strengbom

Grafisk form Nina Balknäs@Högtorps Diverse

Omslagsfoto Källarmuren sedd från nordöst.

Foto Om inte annat anges är fotografierna tagna av Arkeologgruppen AB.

Kartor ur allmänt kartmaterial, © Lantmäteriet Dnr R50223371_170001

Innehållsförteckning

Sammanfattning	5
Inledning	5
Bakgrund och kulturmiljö	5
Tidigare arkeologiska undersökningar	6
Syfte och frågeställningar.....	7
Metod	9
Resultat	9
Tolkning	12
Utvärdering av resultaten i förhållande till undersökningsplanen	13
Bilagor	16
<i>Bilaga 1. Schakttabell</i>	16
<i>Bilaga 2. Anläggningstabell</i>	17
<i>Bilaga 3. Vedartsanalys</i>	18
<i>Bilaga 4. ¹⁴C-analys</i>	19

Figur 1. Karta över trakten kring Arboga med den aktuella undersökningsplatsen markerad med en svart cirkel. Skala 1:250 000.

Sammanfattning

I samband med dräneringsarbete runt Medborgarhuset i Arboga har Arkeologgruppen AB utfört en arkeologisk undersökning. Arbetet skedde i form av en schaktningsövervakning under perioden november år 2016 till februari år 2017. Sammanlagt övervakades cirka 200 meter. När schaktet utvidgades på den västra sidan av Medborgarhuset hittades en stenmur med en tegelinfattad välvd dörröppning som visade sig vara ytterväggen av en stenkällare.

Inledning

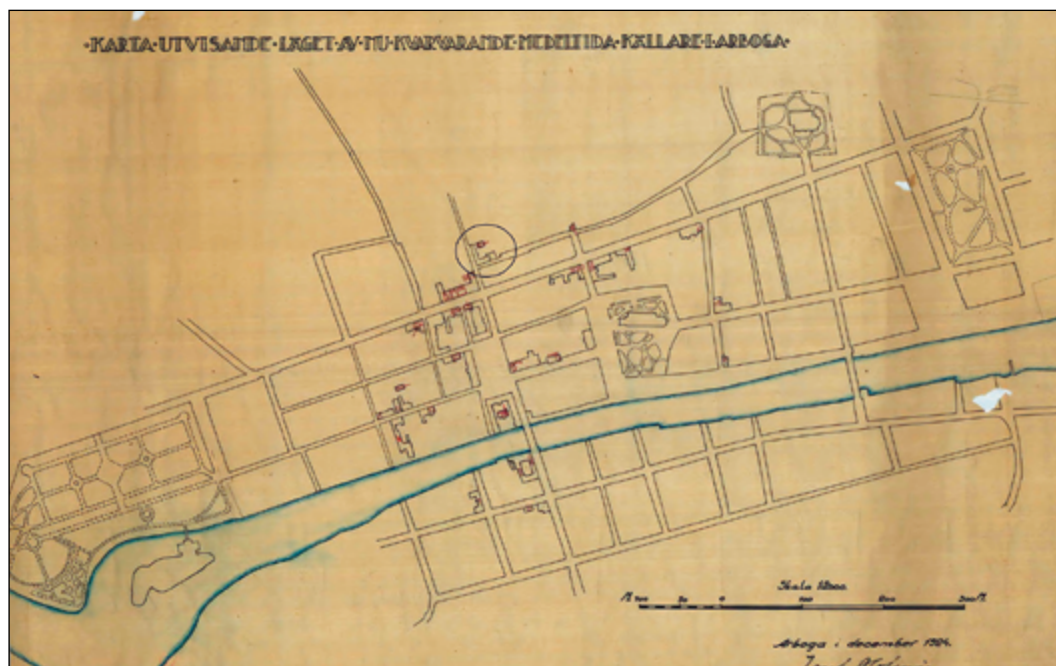
Länsstyrelsen i Västmanland har beslutat om en arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning vid dräneringsarbeten kring Medborgarhuset i Arboga. Undersökningen genomfördes av Arkeologgruppen AB och bekostades av Arboga kommun.

Bakgrund och kulturmiljö

Namnet Arboga nämns för första gången i historiska dokument år 1286 som *Arbugae*, vilket betyder åbåge eller åkrök. Exakt när Arboga fick sina stadsprivilegier är okänt, men det bör ha skett någon gång under 1200-talets andra hälft. År 1285 grundades ett franciskanerkloster i Arboga och stadens äldsta sigill dateras till år 1330. Under såväl medeltid som tidig modern tid har staden haft en viktig funktion som handels- och omlastningsplats för järnmalmstransporterna från Bergslagen till Stockholm. Närheten till ån anses vara en av huvudanledningarna till Arboga stads uppkomst under medeltiden (Nordström 2015:45).

Till skillnad från många andra städer har Arboga inte genomgått någon reglering av stadsplanen, utan stadens utformning antas vara av medeltida ursprung. Unikt för Arboga är också dess många välbevarade medeltida stenbyggnader och källare.

På en rekonstruktionskarta över det medeltida Arboga syns kvarteret Lyran, det aktuella undersökningsområdet, ligga i den norra delen av staden, öster om Kapellgatan (Anund 1995:10). Den äldsta historiska kartan över Arboga från 1660-talet visar kvarteret som två långsmala tomter (Arboga stad, grundritning och renovering T3 1:2 1660). Även på senare kartor syns samma smala tomter. Stadskartan från år 1857 visar för första gången stadens träbebyggelse. Då syns, på den västra tomten, en långsmal byggnad utmed Kapellgatan och en mindre byggnad inne på gården (Arboga stad 1857 1984k-A102). Samma byggnader finns utritade på stadsingenjör Holmins karta från år 1924. Den kartan upprättades i syfte att visa Arbogas då kvarvarande medeltida källare. På platsen för gårdsbyggnaden som är markerad på 1857 års karta finns på Holmins karta en källare (1984k-a102).

Figur 2. Josef Holmins karta av medeltida källare från år 1924. Undersökningsområdet markerat med en svart cirkel. Skala 1:2 000.

Trots en intensiv byggnadsepok kring sekelskiftet 1900 förändrades inte Arbogas stadskärna mycket. Istället byggdes staden ut med nya bostadsområden. I kvarteret Lyran genomfördes dock ett stort projekt. Den äldre träbebyggelsen revs och år 1948 uppfördes det nya Medborgarhuset. För första gången gick man ifrån den gängse byggnadstraditionen i innerstaden, genom att inte placera bebyggelsen utmed gatulinjen. Nu breddades också Kapellgatan (Granolund, Oldén 2001:28).

Tidigare arkeologiska undersökningar

Flera arkeologiska undersökningar har utförts i närheten av undersökningsområdet och det finns flera dokumenterade stenkällare och stenbyggnader i närområdet. Nedan följer en genomgång av arkeologiska undersökningar och dokumenterade stenbyggnader och källare.

Söder om undersökningsområdet ligger kvarteret barnhuset som undersöktes år 1980. Vid undersökningen kunde fyra bebyggelsefaser identifieras. Den äldsta bebyggelsen etablerades sannolikt under tidigt 1300-tal, men övergavs i slutet av 1300-talet. Området stod obebyggt fram till tidigt 1500-tal, då flertalet byggnader kunde spåras kring en träbelagd gårdsplan. Bebyggelsefas 3 daterades till 1600–1630 och bestod av sten- och tegelbyggnader med stenlagda gator. Den yngsta fasen daterades till 1630-tal och framåt (Hed Jakobsson 2001:6).

I kvarteret Harneskmakaren har en äldsta bebyggelsefas daterats till 1200–1350 e.Kr. Strax intill, i kvarteret Klingsmeden har en kavelbro dendrokronologiskt daterats till 1280-tal (Anund 1995:28).

År 2014 utfördes en arkeologisk förundersökning i kvarteret Gropgården, sydöst om undersökningsområdet, där bebyggelse lämningar och metallhantverk samt odlingslämningar från 1600-tal och framåt påträffades (Nordström 2015:45).

Väster om undersökningsområdet ligger Olof Ahllöfs park där två bevarade medeltida stenbyggnader finns: Stallgården och Stekaren. Vid en undersökning av den västra delen av parken, år 2005, framkom rester av ytterligare två källargrunder (Ahlström 2005:A46, 2006:59). Dessutom finns tre dokumenterade källare söder om parken:

a) källaren i Ahllöfska huset nuvarande Stadskällaren uppfört år 1740.

Källaren har tre rum, varav åtminstone två har varit tunnvalvda.

Rummet under den östra flygeln är troligen medeltida.

b) dokumentation av en okänd källare påträffad vid ombyggnad.

c) källare i Nygatan söder om Stadskällaren. Väggar och valv är troligen av sten med en igenmurad tegelomfattad dörr och glugg. Källaren togs ur bruk när Nygatan breddades vid 1600-talets mitt. I samband med detta slogs valvet ner (Bergqvist, Bäck 2000:3).

Som tidigare nämnts, finns en medeltida källare markerad på en karta från år 1924 på platsen för nuvarande Medborgarhuset.

Vid senare sammanställningar av stenhus och källare i Arboga finns inte källaren markerad utan bara registrerad som källare med okänt läge inom kvarteret Lyran (Ljung 1949; Järpe 1976 och Bergqvist Bäck 2000).

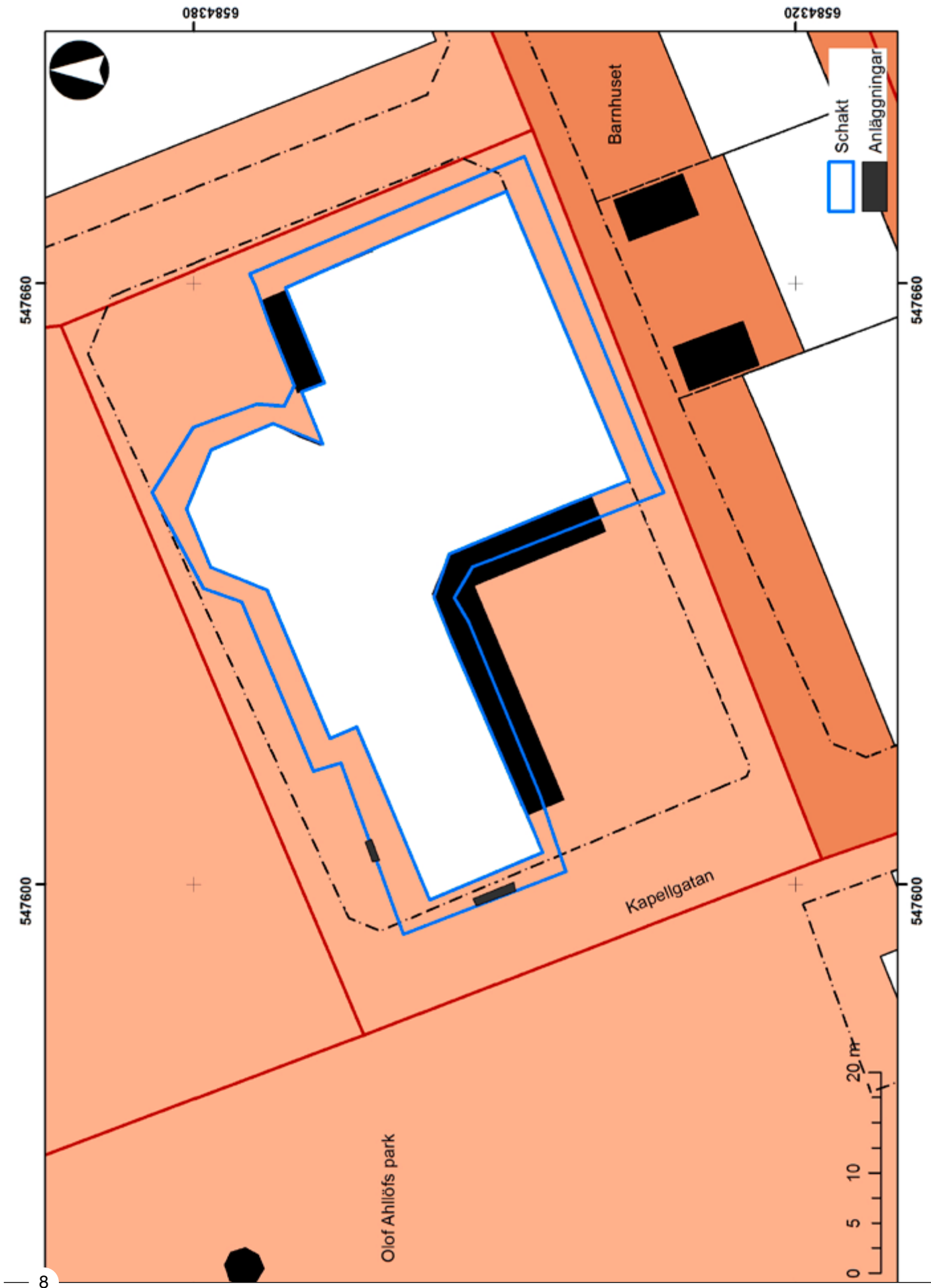
Det finns dock uppgifter från år 1980 om att en källare med tegeldörr upptäckts i samband med ett schaktningsarbete på Kapellgatan väster om Medborgarhuset. Dåvarande vaktmästaren vid Medborgarhuset, Lars Löfgren, gjorde upptäckten och dokumentationen finns på Länsarkivet. Källaren beskrivs som en stensatt källare med valv (VLM Kv. Lyran skiss av källare 1980-09-1).

Syfte och frågeställningar

Syftet med undersökningen var att löpande dokumentera den del av fornlämningen som berördes av schaktningsarbetet, och att tillvarata fornfynd. Undersökningen skulle klargöra följande:

- *fornlämningens utbredning inom schaktet*
- *bedömning av kulturlager, anläggningar och fynd – karaktär, mängd och bevarandegrad*
- *preliminär datering*
- *preliminär tolkning av fornlämning*

Eftersom schaktningen genomfördes i befintliga schakt, bedömde Länsstyrelsen att en låg ambitionsnivå var tillräcklig.

Figur 3. Schaktplan med källarmuren markerad. Skala 1:500.

Metod

Schaktet kring Medborgarhuset grävdes i etapper. När en sida var färdiggrävd och dräneringsrör nedlagda, fylldes schakten igen. I praktiken innebar detta att schakten besiktigades efterhand som de grävdes. När schaktet utvidgades kring en avloppsbrunn upptäcktes en källarmur. Länsstyrelsen kontaktades, varefter ytan kring stenmuren grävdes ut för hand. En profilritning av muren upprättades. Källarväggen dokumenterades skriftligt och fotograferades digitalt. Stenmuren är bevarad i schaktväggen och för att skydda muren har fin sand lagts upp mot stenarna. Efterarbete av dokumentationen har skett i ArcGis 10.2.

Resultat

Schaktet var cirka 2,5 till 3 meter brett med ett djup på 3 meter. Längden på schaktet uppgick till cirka 200 meter och löpte runt Medborgarhuset. Det fanns ingen bevarad stratigrafi längs med schaktväggarna utan de bestod endast av omrörda massor av sand, sten och kompakt lera. Det var först när schaktet vidgades runt en avloppsbrunn, på den västra sidan av Medborgarhuset, som lämningar påträffades. I schaktkanten parallellt med Kapellgatan framkom den övre delen av ett tegelvalv, cirka 0,8 meter under nuvarande marknivå. Valvet rensades fram och visade sig vara en del av en stenmur med tegelfattad välvd dörr, som bedöms vara ytterväggen av en stenkällare.

Källaren var nedgrävd i vitgrå steril lera och hade en bevarad höjd av 1,8 meter. Muren var en gråstensmur som bestod av 0,15–1,0 meter stora stenar, grovt huggna och sammanfogade med vitgult kalkbruk med

Figur. 4. Foto av sydvästra hörnet av källaren med en antydning till ett välvt tak. Sett från nordöst.

Figur 5. Tegelinfattad dörr. Foto från öster.

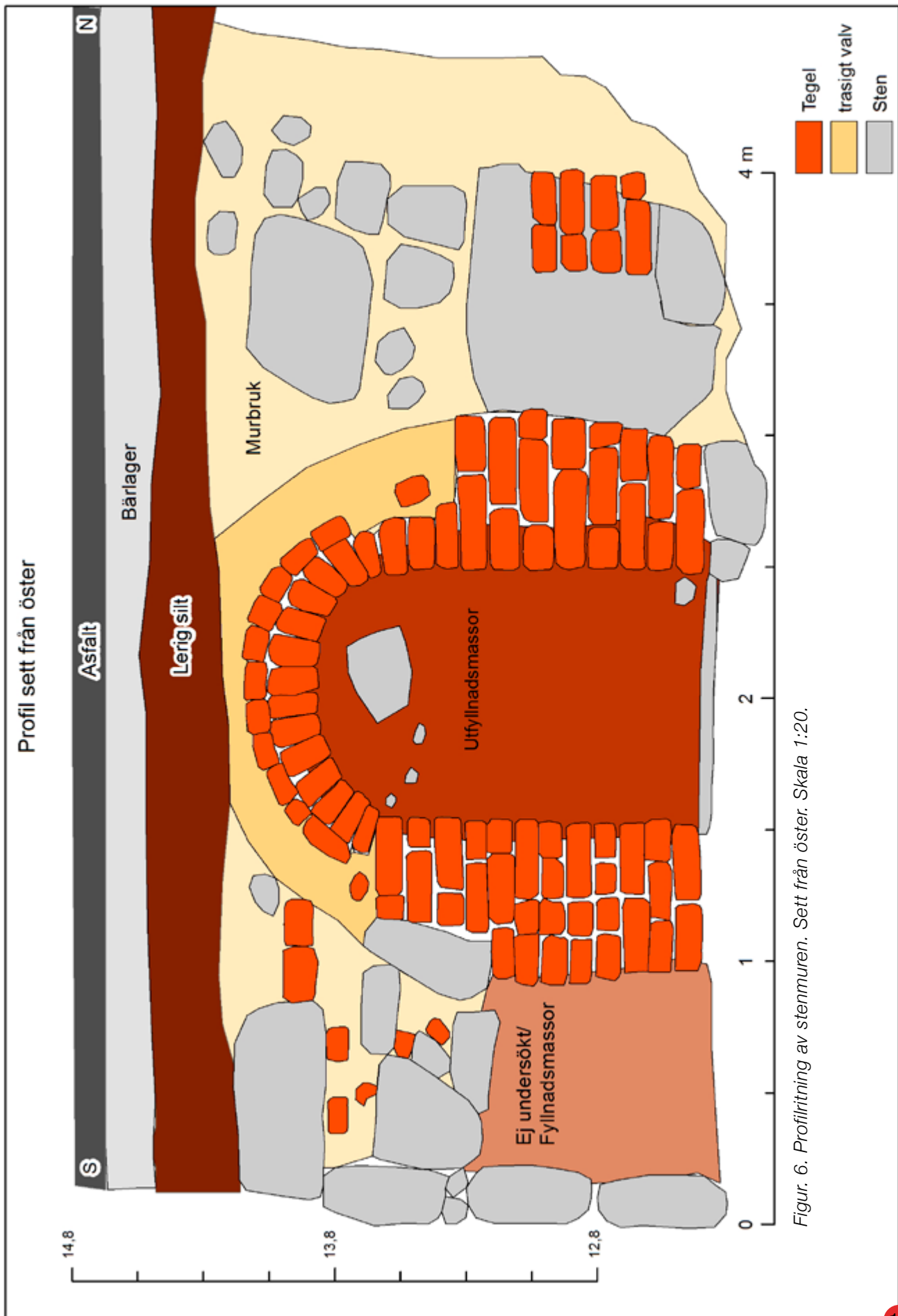
brett utstrukna fogar. Längden på muren var cirka 4,5 meter. Den låg i nord-sydlig riktning, längs med medborgarhusets västra gavel, något vinklad mot nordöst. I sydväst fanns spår av ett hörn och en antydning till att källaren kan ha haft välvt tak (se figur 4).

I norr var muren söndergrävd och här fanns inget bevarat hörn, varför källarens ursprungliga längd inte kunde klargöras.

Dörröppningen hade en så kallad stickbågig form, med ett invändigt mått av cirka 1x1,5 meter och en platt större tröskelsten. Den övre delen av den tegelinfattade öppningen var skadad och bestod där enbart av murbruk. Teglet var bevarat till en höjd av cirka 1,7 meter och bredden på dörrkarmen var 0,8 meter. Tegelstenarna hade måttet 0,28x0,13x0,08 meter. Medeltida tegelstenar har vanligen måtten 0,28–0,30x0,12–0,14x0,08–0,09 meter (se Andersson, Hildebrand 1988:52), vilket tyder på att teglet är medeltida. Storleken på medeltida tegelstenar kan dock variera något till följd av att de är handslagna.

Strax norr om dörröppningen fanns en fragmentariskt bevarad tegelvägg, murad upp mot stenmuren. Den bevarade delen mätte 0,5x0,4 meter med en stensula under.

Det fanns inga golv eller avsatta golvlager bevarade. En liten, 1x1 meter stor yta framför dörröppningen skulle möjligen kunna vara en rest av ett jordgolv. Ytan var här kompakt med grus och småsten.

Figur 6. Profilritning av stenmuren. Sett från öster. Skala 1:20.

Då det varken fanns tydligt avsatta lager eller fynd som kunde datera källarväggen, samlades en mindre mängd kalkbruk in från väggen som skickades för en ¹⁴C-analys. Från kalkbruket plockades träkol vilket daterades till perioden 1726–1877 e.Kr. (2 kal sigma).

Upp mot dörröppningen och i dörröppningen fanns rester av det utfyllnadsmaterial som fyllt igen källaren när den tagits ur bruk. Sand, sten, tegel och järnskrot låg blandat med stora mängder keramikskärvor, grönglaserat reliefkakel, djurben (både slaktavfall och matavfall), kritpipsfragment och glas. Keramiken bestod till största del av yngre röd-godsskärvor från fat och skålar, men det fanns även flintgods och stengods av typen Westerwald. Keramiken dateras från 1600-tal till 1800-tal. Ingen stratigrafi kunde urskiljas, utan lagret tycks vara ett och samma som fyllt igen källaren.

Utöver källarväggen låg längs med schaktkanten, på Medborgarhusets norra långsida, tre stenar i öst–västlig riktning. Storleken på stenarna varierade från 0,4–0,6 meter. Stenarna kan vara rester av en stensyll till ett enklare uthus.

Tolkning

Den stenmur som hittades år 1980 är samma byggnad som den nu påträffade. Måtten och beskrivningarna stämmer väl överens, fast då sett från motsatt håll, det vill säga från väster ut mot gatan. Källarens placering stämmer också överens med markeringen på Holmins karta från år 1924. På denna karta ligger källaren på en innergård, innanför en långsmal byggnad utmed Kapellgatan. Gatan syns som en smal remsa väster om gården. När Kapellgatan breddades hamnade källaren, som tidigare legat inne på gården, nu nära Kapellgatan. Den östra delen av källaren förstördes i samband med schaktning för Medborgarhuset.

På Holmins karta syns källaren ligga i öst–västlig riktning, varför den påträffade stenmuren rimligen bör vara den västra gaveln av källaren med ingång från gatan. I det sydvästra hörnet av väggen fanns en antydning till en båge, vilket innebär att taket troligen varit välvt. Den fragmentariska tegelvägg som var murad upp mot stenväggen kan vara en del av en innervägg, men då så lite finns bevarat går detta inte säkert att avgöra.

Då varken golv eller avsatta lager hittades, är det svårt att diskutera källarens funktion. Troligt är ändå att den varit en källarstuga som använts till förvaring av mat och dryck.

Utifrån historiska kartor kan man se att källaren haft en överbyggnad, åtminstone från 1850-talet. I Arboga stads historia beskrivs källarstugor som en del av gårdsbebyggelsen, stenbyggda och ofta välvda med timrade överbyggnader. Många överbyggnader har dock senare ersatts med andra byggnader (Ljung 1949:331ff).

Tidigare sammanställningar har listat källaren som medeltida, något som också storleken på teglet talar för. Kol från kalkbruket som sammanfogar stenmuren visar dock på en 1700–1800-talsdatering.

Det är fortfarande möjligt att källaren har ett medeltida ursprung men byggts om, kanske i samband med att en senare överbyggnad tillkommit.

Utvärdering av resultaten i förhållande till undersökningsplanen

Den arkeologiska undersökningen genomfördes enligt undersökningsplanen. Arbetet gick som planerat och inga avsteg gjordes från undersökningsplanen.

Referenser

Tryckta källor

- Alström, U. 2005. *Två källarlämningar vid Olof Ahllöfs park*. Förundersökning i form av schaktningsövervakning. Västmanlands läns museum kulturmiljöavdelningen rapport A2005:A45.
- Alström, U. 2006. *Det medeltida huset Stekaren i Arboga*. Antikvarisk kontroll. Kulturmiljö Mälardalen rapport 2006:59.
- Andersson, K., Hildebrand, A. 1998. *Byggnadsarkeologisk undersökning-det murade huset*. Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer. Uppsala 1998.
- Anund, J. 1995. *Medeltida bebyggelse och reglering i Arboga*. UV Uppsala Rapport 1995:28.
- Bergqvist, U., Bäck, M. 2000. *Arboga medeltida källare samt kulturlager i kvarteret Boktryckaren*. Arkeologisk förundersökning. UV Bergslagen rapport 2000:3.
- Granlund, P. & Oldén, G. 2001. *Arboga stadskärna bebyggelse historia och bebyggelseordning*. Örebro.
- Hed Jacobsson, A. 2001. *Medeltid och efterreformatorisk tid i Arboga*. Riksantikvarieämbetets kunskapsavdelning PM 2001:6.
- Järpe, A. 1976. (med bidrag av Hans Andersson). *Arboga. Medeltidsstaden 2*. Rapport Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer. Stockholm.
- Ljung, S. 1949. *Arboga stads historia*. Stockholm.
- Nordström, A. 2015. *Odling och bebyggelse i det tidigmoderna Arbogas utkant*. Arkeologiska uppdragsverksamheten rapport 2015:49.

Kartor och arkivmaterial

LANTMÄTERISTYRELSENS ARKIV

Arboga stad, grundritning och renovering T3 1:2 1660.

Arboga stad T3 1:14 1751

Lantmäterimyndighetens arkiv

1984k-a23 Arboga stad 1857

1984k-a102 Karta utvisande läget av nuvarande medeltida källare i Arboga. Josef Holmin.

VÄSTMANLANDS LÄNS MUSEUM

Kv. Lyran skiss av källare L. Löfgren 1980-09-1

Kv. Lyran skiss av källare L. Löfgren 1980-10

Tekniska och administrativa uppgifter

Län	Västmanland
Kommun	Arboga
Landskap	Västmanland
Socken	Arboga
Fastighet	Kvarteret Lyran

Fornlämningsnummer Arboga 34

Lämningstyp
husgrund, stadslager

Datering
medeltid – efterreformatörsk tid

Typ av undersökning

Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning

Länsstyrelsens beslutsdatum

2016-09-26

Länsstyrelsens diarienummer

431-2424-2016

Arkeologgruppens projektnummer

Ag2016_60

Projektleddning	Erica Strengbom
Personal	Erica Strengbom

Undersökningstid	2016-11-02 till 2017-02-08
Exploateringsyta	600 m ²
Undersökt yta	600 m ² , 200 löpmeter
Inmätningsteknik	manuell inprickning
Koordinatsystem	SWEREF 99 TM
Höjdsystem	RH 2000

Arkiv

Arkivmaterial förvaras tillsvidare hos Arkeologgruppen AB.

Digitalt arkiv

Digitala data förvaras tillsvidare hos Arkeologgruppen AB.

Fynd

Inga fynd omhändertogs.

Bilagor

Bilaga 1. Schakttabell

Schakt nr	Längd (m)	Bredd (m)	Djup (m)	Beskrivning
1	200	3	3	Grävdes i befintligt schakt för byggnaden. Ingen bevarad stratigrafi utom där schaktet vidgades. Västra väggen av välvd stenkällare med tegelfattad dörr. På den norra sidan av schaktet framkom tre stenar som kan vara del av en syll till ett enklare uthus el dyl.

Bilaga 2. Anläggningstabell

A-nr	Typ	Storlek (m)	Djup (m)	Beskrivning
1	Stenkällare	4x 0,8	1,8	Västra väggen av stenkällare med antydning till ett välvt tak i det sydvästra hörnet. Tegelfattad välvd dörr.
3	Stensyll	1x0,50	0,3	Rest av stensyll? Tre grovt huggna stenar i öst-västlig riktning direkt under bärlager.

Bilaga 3. Vedartsanalys

Ulf Strucke, SHM

Analysprotokoll

Landskap: Västmanland

Socken: Arboga Stad

Fastighet: Kv Lyran

RAÄ nr: 34

Kategori: Stadslager

AnalysId: 14149

Anläggning: Källarmur Provnr: Prov 1

Vikt (g): 0,1 Analyserad vikt (g): 0,1

Fragment: 11 Analyserat antal: 11

Art: Björk Antal: 2

Material: Träkol

Kommentar:

Art: Tall Antal: 9

Material: Träkol

Kommentar:

Calibration of Radiocarbon Age to Calendar Years

(High Probability Density Range Method (HPD): INTCAL13)

(Variables: $\delta^{13}\text{C} = -24.4$ o/oo)

Laboratory number Beta-466419

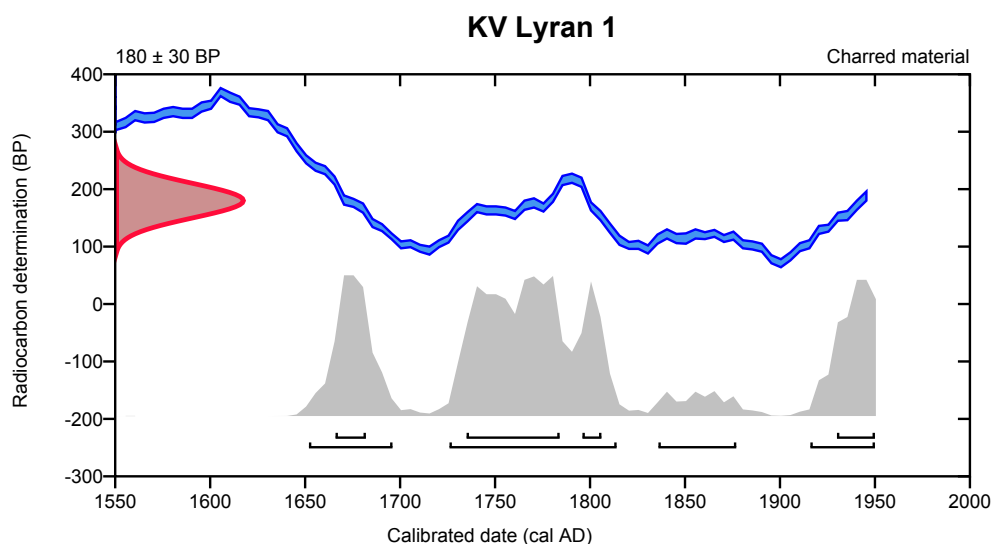
Conventional radiocarbon age 180 ± 30 BP

95.4% probability

(53.6%)	1726 - 1814 cal AD	(224 - 136 cal BP)
(19.7%)	1652 - 1696 cal AD	(298 - 254 cal BP)
(17.9%)	1916 - Post cal AD 1950	(34 - Post cal BP 0)
(4.2%)	1836 - 1877 cal AD	(114 - 73 cal BP)

68.2% probability

(35.4%)	1735 - 1784 cal AD	(215 - 166 cal BP)
(14.1%)	1930 - Post cal AD 1950	(20 - Post cal BP 0)
(12.2%)	1666 - 1682 cal AD	(284 - 268 cal BP)
(6.4%)	1796 - 1806 cal AD	(154 - 144 cal BP)

Database used
INTCAL13

References

References to Probability Method

Bronk Ramsey, C. (2009). Bayesian analysis of radiocarbon dates. Radiocarbon, 51(1), 337-360.

References to Database INTCAL13

Reimer, et.al., 2013, Radiocarbon55(4).

Beta Analytic Radiocarbon Dating Laboratory

4985 S.W. 74th Court, Miami, Florida 33155 • Tel: (305)667-5167 • Fax: (305)663-0964 • Email: beta@radiocarbon.com

